

ТВОРЧАСЦЬ ЯНА ЧАЧОТА Ў ДЫЯЛОГУ КУЛЬТУР

JAN CHECHOT'S CREATIVITY IN THE DIALOGUE OF CULTURES

Т. С. КОХАН
T. S. КОКНАН

*Нацыянальная акадэмія навук Беларусі
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
вул. Сурганава, 1, корп. 2, 220072, Мінск, Рэспубліка Беларусь
e-mail: tgalis@mail.ru*

У артыкуле разглядаецца творчасць Яна Чачота ў дыялогу беларускай і польскай культур. Асноўная ўвага звернута на двухмоўны беларуска-польскі цыкл уласнавясковых песень са зборніка «Вясковых песень» 1844 г., дзе яскрава праявіўся пісьменніцкі і перакладчыцкі талент аўтара. Я. Чачот не толькі перакладаў, але і пераствараў песні з улікам менталітэту, традыцый свайго патэнцыйнага чытача, рабіў зноскі з тлумачэннямі беларускіх рэалій. Усё гэта стварыла падставы для ўзнікнення плённага дыялогу культур у яго творчасці. У артыкуле разглядаецца творчасць Яна Чачота ў дыялогу беларускай і польскай культур.

The article deals with the Jan Chechot's creativity in the dialogue of the Belarusian and Polish cultures. The main attention is paid to the bilingual Belarusian-Polish cycle of so called own village songs from the collection «Village Songs» of 1844, where he clearly showed himself both as an author and as an interpreter. Jan Chechot re-created his songs taking into account the mentality and traditions of his potential reader, he made footnotes with the interpretations of Belarusian realities. All this created the basis for the emergence of a successful dialogue of cultures in his creativity.

Ключавыя словы: дыялог культур; Ян Чачот; літаратура XIX стагоддзя; білінгвізм.

Keywords: dialogue of cultures; Jan Chachot; literature of the 19th century; bilingualism.

Становішча Беларусі паміж Усходам і Захадам спрыяла нараджэнню дыялогу культур на яе тэрыторыі, сфарміравала самабытную мастацкую традыцыю, што вызначаецца поліэтнічнасцю, поліканфесійнасцю і шматмоўнасцю.

Вывучэнне творчасці *Я. Чачота* (1796–1847 гг.) было распачата ў XIX ст., аднак паранейшаму актуальным падаецца разгляд яго спадчыны ў дыялогу культур – беларускай і польскай. Адною з прычын звароту пісьменніка да польскай мовы з'яўляецца ўплыў польскай літаратуры, мовы, культуры на яго светапогляд, другая прычына – у тым, што беларуская мова была недастаткова распрацавана ні з пункту гледжання граматыкі, ні з пункту гледжання лексікі, што скоўвала думку літаратара, не дазваляла выказацца на поўную моц. Аднак, нягледзячы на ўсе стрымліваючыя фактары, першыя крокі Я. Чачота ў беларускамоўнай творчасці адносяцца да філамацкага перыяду, калі былі створаны «Яжовыя імяніны», «Да пакіньце горла драць», «Едзеш, міленькі Адам». Гэта былі творы-забаўкі, напісаныя да філамацкіх урачыстасцей. Беларускамоўная творчасць у тыя часы не насіла сістэматычнага характару.

LXXII

*U lesie takujeć ciecieruk,
U karczmie takujeć nasz Baútruk;
Ciecieruka strelec zabiú,
Baútruca alendar zhubiú;*

*W lesie cietrzew gdzieś tokuje,
W karczmie Bartek baraszkuje;
Strzelec cietrzewia zabija,
Szynkarz gubi Bartłomija;*

*Oj Baútruk, da ciecieruk!
A chata jeho da bez strechi,
U wolikoú baki jak miechi;
I koniki sakoliki
Tak chudyje jak woliki;
Oj Baútruk, da ciecieruk!
Kolkož u nas hetych Baútrukou?
Tolko Baútrukouú, szto muzykouú;
Oj da heto Boska kara;
Hiniem úsie u alendara Baútruki,
ciecieruki!
[1, s. 86; 88]*

*Oj Bartosz, oj cietrzew!
A chata jego bez strzechy,
U wołów boki jak miechy;
I koniki sokoliki
Takie chude jak woliki;
Oj Bartosz, oj cietrzew!
Wieluż mamy tych cietrzewi?
Ila chłopków, któż to nie wie?
Ach prawdziwie Bóg nas karze,
Giniem wszyscy przez szynkarze,
Bartosze, cietrzewie!
[1, s. 87; 89]*

Найбольш вядомыя факты звароту пісьменніка да беларускай мовы і культуры адносяцца да перыяду пасля вяртання з высылкі. У гэты час Я. Чачот апублікаваў шэсць зборнікаў «Вясковых песень»: *Piosnki wieśniacze z nad Niemna: We dwóch częściach*. Wilno, 1837; *Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny*. Wilno, 1839; *Piosnki wieśniacze z nad Dźwiny: książeczka Trzecia*. Wilno, 1840; *Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, z dołączeniem pierwotwornych w mowie sławiano-krewickiej*. Wilno, 1844; *Piosnki wieśniacze z nad Niemna, Dniepra i Dniestra*. Wilno, 1845; *Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idyotyzy, w mowie sławiano-krewickiej, z postrzeżeniami nad nią uczynionemi*. Wilno, 1846.

Найбольш рэпрэзентатыўнымі ў кантэксце абранай тэмы з'яўляюцца ўласнавясковыя песні, змешчаныя ў зборніку «Вясковых песень» 1844 г. Менавіта ў гэтых творах Я. Чачот праявіў сябе і як самабытны беларускамоўны аўтар, і як перакладчык уласных твораў. Наватарства Я. Чачота ў тым, што ў неспрыяльных гістарычных умовах ён быў адным з першых, хто ажыццявіў на практыцы ў новай беларускай літаратуры польска-беларускае выданне, фактычна адрадіў беларускую мову, надаў ёй літаратурны статус. Пісьменнік арыентаваўся на фальклорную паэтыку, маніфестуючы духоўную еднасць з народным лёсам і ладам жыцця.

XCII

*Oj czemu ty zazuleczko
Swajho hniezda nie újesz,
Da u czužoje hniezdeczko
Dzietki swaje kładziesz?
Pakul malaja ptuszcza
Wykarmić ich, umre!
I swaim drobnyun dzieteczkom
Kormu nie pryniesie.
Czemu ty swajho panoczku
Domu nie zbudujesz,
Da czyży dom i wiosieczku
Sabie alendujesz?*

*Czemu kukuleczko
Nie masz gniazda swego,
Ale twe dziateczki
Kładziesz do cudzego?
Umrze małe ptaszę,
Nim je wyhoduje,
I śwych drobnych dzieteck
Już nie wypiastruje.
Czemu swego, panie
Domu nie budujesz?
Cudzy dom i wioskę
Dla się arędujesz?*

*I tolko dwa ci try hody
Pabyúszy z nami tut,
Wiesz malyje dzieteczki
U druhi czuży kut.
Kab ty let dwaccac czy tryccac
Z nami razem pażyú,
Myby ciebie bolsz lubili,
I tyb nas bolsz lubiú.
Myby da ciebie prywykli,
Tyb nas, grunt nasz paznaú,
Da jak u swajom hniezdeczku
Dzieteczki zhadawaú.
[1, s. 124; 126]
Cudzy dom i wioskę*

*Dla się arędujesz?
Tylko dwa, trzy lata
Tu pobywszy z nami,
W inny cudzy, kątek
Wleczesz się ż dziatkami.
Dwa, trzy lat dziesiątki
Gdybyśmy przeżyli,
Wzajembyśmy siebie
Więcej polubili.
Przywykli jak swoi;
Przeznałbyś tę ziemię,
Jako w swém gniazdeczku
Twe zhodował plemię.
[1, s. 125; 127]*

На першы погляд, спалучэнне ў адной асобе аўтара і перакладчыка стварае падставы максімальна адэкватнага перастварэння тэксту ў новай моўнай абалонцы, менавіта аўтару лягчэй уявіць мясцовы каларыт, перадаць этнаграфічныя асаблівасці. Аднак нават у такіх спрыяльных умовах розныя варыянты аднаго і таго ж твора маюць свае асаблівасці. Змяняючы чытацкую аўдыторыю, Я. Чачот свядома перабудоўваў твор з улікам менталітэту, культуры, нацыянальных традыцый, звычаяў і светапогляду свайго патэнцыйнага чытача.

LXXXI

*Na szto nam dym wyjedaje oczki?
Na szto nam dym maraje saroczki?
Na szto nam dym dzietki mily
Honić z domu da mahiły?
Oj na szto, na szto?
Nim haspadynia chatu nahreje,
Sama pry pieczy úsia skaleje;
Dzietki u kutku skalejuć,
Bledyje, czorny chwarejuć;
Oj na szto, na szto?
Oj na szto siedzim my jak u bory,
Oj na szto ú chacie, jak u abory?
Husi, świni i cielata,
Niezdaroúja pouna chata;
Oj na szto, na szto?
Czy nie jość u nas i szkło i hlina?
Czy my nie mozem wywieśdź
komina?*

*Oj na co nam dym wyjada oczy,
Na co koszule sadzą powłoczy?
Na co nam dym dziatki mile
Dziesiątkami szle w mogiłę?
Na cóż, na co to?
Nim gospodyni chatę ogrzeje,
Sama przy piecu zlodowacieje;
Dziecko w kącie dreszcz przejmuje,
Blade, czarne przychoruje;
Na cóż, na co to?
Na co jak myszy siedzimy w norze,
I na co w chacie, jakby w oborze?
Gęsi, świni i cielęta,
Choroba s krzykiem zamknięta;
Na cóż, na co to?
Czy nie jest u nas i szkło i glina?
Czy my nie mozem wywieśdź
komina?*

*I u światloje akonco
Upuścić miłoje sonco?
Czy nie możem, czy?
Czy my nie możem i dla skacinki,
Ź sieniach ciepłoj mieć preorynki;
Czy chleúčzyka, czy kamory,
Da nie żyć z nioju ú abory?
Czy nie możem, czy?
Oj możem, możem, tolko nie znamem,
Kolko u chacie zarazy majem
Ad úsielakoj nieczystości,
Bez komina i światłości.
Bóże! daj nam znać!
[1, s. 104; 106]*

*I we światłe okieneczko
Wpuścić kochane słoneczko?
Czy nie możem, czy?
Czy my nie możem i dla bydelka
W ciepłych sioneczkach zrobić
jaselka,
Czy chlewczyka, lub komory?
Nie sami żyć śród obory?
Czy nie możem, czy?
Oj możem, możem, tylko nie znamy,
Ile zarazy w chatach swych mamy
Od wszelakiej nieczystości,
Bez komina i światłości.
Boże! daj nam znać!
[1, s. 105; 107]*

Адбывалася трансфармацыя зыходнага тэксту, пры якой асобныя яго элементы змяняліся і дапаўняліся, а іншыя – элімінаваліся, адпаведна жаданням і магчымасцям інтэрпрэтатара. Найбольш яркаватым прыкладам з’яўляецца верш “U lesie takujeć ciecieruk”.

У беларускамоўным варыянце у трагічным лёсе Баўтрукоў Я. Чачот абвінавачвае аляндара (арандатара), у польскамоўным варыянце прычына трагедыі – шынкар. Гэтае прыныповае разыходжанне ў змесце тлумачыцца розніцай ва ўспрыняцці рэчаіснасці палякамі і беларусамі. Для беларуса – арандатар, сацыяльнае зло, сімвал прыгону. У той час як для паляка арандатар – праца, такая, як і ўсе, нават бацька паэта быў арандатарам. Таму ў польскамоўным варыянце карань усіх зол – гэта гарэлка, з-за якой сяляне кепска працуюць і бяднеюць. Толькі сам аўтар мог дазволіць сабе настолькі змяніць ідэю твора. Падобныя неадпаведнасці ў перадачы зместу не пажаданыя ў прафесійным перакладзе, аднак добра ілюструюць феномен ёміста названы М. Гарэцкім як «дзве душы»: Я. Чачот-беларус выдатна разумеў сялянскую трагедыю, але Я. Чачот-паляк не мог гаварыць пра яе адкрыта. Такім чынам, Я. Чачот трансфармуе верш для польскамоўнага чытача, змяняе нават ідэйнае напаўненне.

У іншым вершы «Oj czemu ty zazuleczko» паэт вяртаецца зноў да тэмы арандатарства. На яго думку, гэтая практыка аднолькава шкодзіць як панам, так і сялянам. Аднак сялянская трагедыя глыбейшая. Арандатар пажыў тры гады, выцягнуў усе сокі з сялян і з’ехаў, пакінуўшы пасля сябе спустошаную зямлю, як зязюлька, што падкінула сваё дзіця ў чужое гняздо.

Абодва варыянты маюць аднолькавае сэнсавое напаўненне. Каштоўнасць твора складаецца не ў асобных элементах яго архітэктонікі, а ў іх завершаным адзінстве, захаванні аўтарскай паэтыкі пры перакладзе параўнанняў і метафар. Аўтар захавалі фігуру паралелізму, вакол якой пабудаваны тэкст.

Яшчэ адзін з улюбёных прыёмаў – рытарычныя пытанні, яны нанізваюцца адно на адно, ствараючы ўражанне бясконцага дыялогу паэта з чытачом, Богам, сусветам. Гэты прыём з’яўляецца канцэптэуальным, таму захоўваецца ў абодвух варыянтах верша «Na szto nam dym wyjedaje oczki?».

Унікальнасць таго ці іншага народа адлюстроўваецца ў свядомасці нацыі, аб'ектывуючыся ў мове. Для перакладу патрэбна не толькі трансляцыя сэнсаў арыгінала, але і ўлік культурных асаблівасцяў той мовы, на якую ажыццяўляецца пераклад. Так, напрыклад, у беларускамоўных тэкстах часцей сустракаем слова «чырвонцы», у польскамоўных – «дукаты», замест слова «цэркаўка» дастаткова часта ўжываецца слова «касцёл», аднак гэтыя замены маюць нерэгулярны характар. Непаслядоўны паэт і ва ўжыванні слоў «гарэлка» і «водка». Нягледзячы на добрае валоданне беларускай мовай, паэт часам выкарыстоўваў паланізмы, напрыклад, «Żaden czas nie marny!» у вершы «Jak to dobre, kali muzyk».

У польскамоўных тэкстах выразна прасочваецца пазіцыя пісьменніка: не толькі адэкватна перадаць беларускую нацыянальна-культурную спецыфіку, але і наблізіць тэкст да польскамоўнага чытача, для гэтага аўтар рабіў зноскі з тлумачэннямі беларускіх рэалій.

Такім чынам, паэтычная творчасць Я. Чачота з'яўляецца фенаменальным прыкладам арганічнага злучэння дзвюх культур – беларускай і польскай. Менавіта глыбокае разуменне Я. Чачотам традыцый і нацыянальнай спецыфікі абодвух народаў дазволіла аўтару не толькі наблізіць беларускія тэксты для польскага чытача, але і стварыць ўмовы для глыбокай узаемнай павягі і прадуктыўнага дыялогу.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Czeczot J.* Pieśni chłopskie nad Niemnem i Dźwiną. Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1844.